

Ковтун Н. М. Архетип та повторюваність у системі філософських поглядів М. Еліаде // Дні науки філософського факультету-2007: Міжнародна наукова конференція (18-19 квітня 2007 року): Матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. – Ч. I. – С. 143 – 145.

Н. М. Ковтун,
аспірантка кафедри філософії
Житомирського державного університету

Архетип та повторюваність у системі філософських поглядів М. Еліаде

Ідейно-аксіологічне самовизначення української нації у духовно-ментальному континуумі європейської цивілізації набуває особливого значення на зламі епох. Трансформаційні процеси у будь-якому суспільстві характеризуються визначенням смислових факторів, типових констант соціокультурного буття людини, онтологічні засади якого у різних філософських концепціях називаються архетипами, праобразами, універсаліями, інваріантами, "формами без змісту", наскрізними інформаційно-енергетичними структурами. Буттєва багатоманітність архетипів зосереджена у тих сферах духовного життя, де функціонують прототиби та повторюваність, передусім у міфології, фольклорі, мистецтві, культурі в цілому.

У процесі дослідження архетипової перцепції дійсності важливого значення набуває аналіз поняття "arche", першооснови, праобразу, одвічного взірця у філософській концепції М. Еліаде, викладеній у монографії "Міф про споконвічне повернення. Архетипи і повторюваність" [СПб, 1998]. Філософ виходить із того, що "архе" у початковому смислі ототожнюється з оповідями про народження й життя богів та героїв. Натомість у сучасному вимірі прадавні міфи втілюють "архе" у сфері мислення, ритуалах чи іншій діяльності, зовнішньо навіть не пов'язаній із міфом.

Основою для розуміння архетипів у концепції М. Еліаде є твердження про їх зразковість, позачасовість і універсальність. Увесь світ, у якому відчувається присутність людини, всі гори, яких вона досягає, заселені й оброблені землі, судноплавні ріки, міста, святилища, мають позаземні прототиби, своєрідні "проекти", "зразки" або "двійники", котрі існують на вищому космічному рівні. Однак, не все у "світі, який нас оточує", має такі прототиби. Невідомі моря, куди не наважиться пливати жоден мореплавець, пустелі, де живуть чудовиська, необроблені землі позбавлені прототипів. Ці дикі, "варварські" території уподібнюються хаосу, вони є частиною аморфної, нерозчленованої субстанції, що існувала до творення. А відтак, під час їх освоєння завжди здійснюються обряди, котрі "символічно повторюють акт творення". Власне кажучи, неосвоєний простір спочатку "космізується" а лише згодом заселяється.

Безпідставними, на думку філософа, є твердження, що міфи начебто паралізують ініціативу людини. Насправді вони спонукають людину до творчості, відкривають нові перспективи для її винахідливого розуму. Повторюючи архетипові дії, людина наполегливо завойовує світ, організовує його, перетворює природний пейзаж на культурне середовище. Для первісної спільноти саме космогонічний міф є архетиповою моделлю для творення у будь-якій сфері, біологічній, психологічній чи духовній. Послугуючись ним як моделлю поведінки, людина, у свою чергу, стає творцем, адже свідоме повторення дій у межах окремої парадигми визначає її онтологічну сутність. Іншими словами, функціонування архетипів є закріпленням ідеальних моделей поведінки, ритуалів, дій, образів, які не лише сприяли формуванню категорій мислення, але й послугували утриманню реальності у свідомості первісної людини. Водночас архетипи стали ретранслятором людського досвіду та здобутків цивілізації за відсутності надійних матеріальних носіїв інформації.

Поряд із цим, будь-яка усвідомлена дія первісної людини, будь-яке повторення архетипу уособлює перехід до міфологічного часу, скасовуючи світський, історичний час. Історичність, за М. Еліаде, мало опирається корозійному впливу міфологізації. Історична подія, якою б важливою вона не була, не утримується у народній пам'яті. Згадки про неї запалюються у поетичній фантазії лише у тій мірі, в якій ця подія наближена до міфічної моделі. З огляду на це, відмова архаїчної людини сприймати своє буття як історичне, надавати значимість "пам'яті", а відтак, і "несистематичним" подіям, засвідчує прагнення до нівеляції руйнівного характеру часу.

Повторюваність надає подіям реальності. Продукт природи або предмет, виготовлений людиною, набуває буттєвості лише настільки, наскільки він причетний до трансцендентальної реальності. Події у свідомості первісної людини мають смисл виключно у випадку повторення початкової, "моделюючої" дії. Шляхом повторення час переривається або хоча б пом'якшується його руйнівний характер, інакше кажучи, через функціонування архетипів відбувається нівеляція дезінтеграційного впливу часу як руху до незворотного розпаду, хаосу, небуття. Продукуючи архетипи, людина здатна подолати жах перед історією.